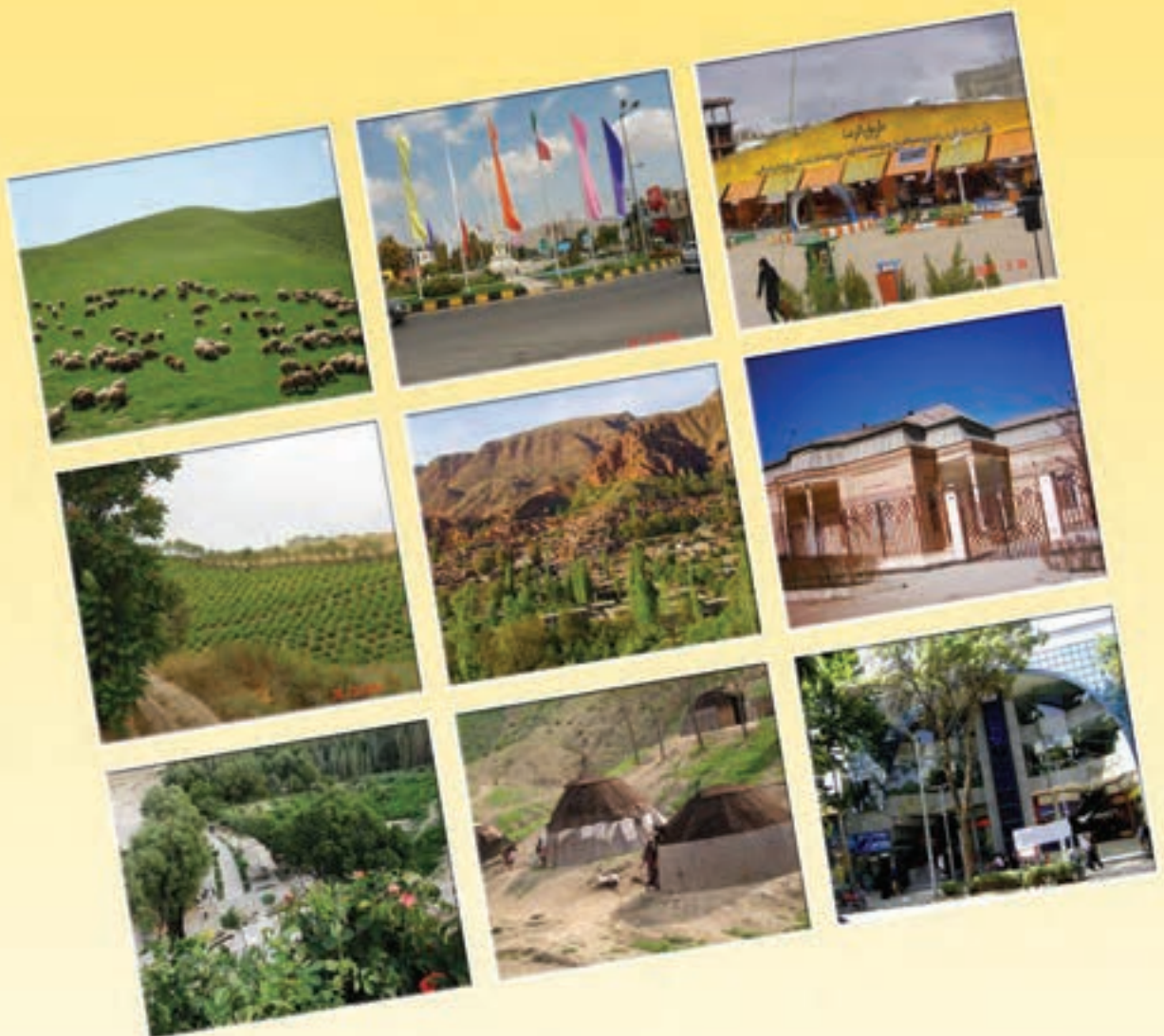

فصل دوم

جغرافیای انسانی استان خراسان شمالی

درس ششم تقسیمات سیاسی استان

سابقه پیشنهاد ایجاد استان خراسان شمالی

معضلات ناشی از گستردگی استان خراسان، مشکلات اداری و عدم امکان توزیع عادلانه خدمات، تفکر مبتنی بر ضرورت تقسیم استان پهناور خراسان را در اذهان صاحب نظران مطرح ساخت و سرانجام در تاریخ ۱۳۸۳/۵/۱۹، تقسیم استان به سه استان خراسان شمالی به مرکزیت شهرستان بجنورد، خراسان رضوی به مرکزیت شهرستان مشهد و خراسان جنوبی به مرکزیت شهرستان بیرجند انجام شد.

بیشتر بدانیم

دلایل تقسیم استان خراسان عبارتند از :

- ۱- وسعت بسیار زیاد استان
- ۲- وجود شرایط نسبتاً مشابه اقلیمی و جغرافیایی در مناطق شمال، مرکز و جنوب استان.
- ۳- خصوصیات مشابه قومی، نژادی، فرهنگی، نحوه فعالیت اقتصادی و مناسبات اجتماعی نزدیک مردم در مناطق شمالی، مرکزی و جنوبی.
- ۴- سهولت و سرعت ارتباط مناطق یاد شده ناشی از وضع طبیعی مناطق سه گانه.
- ۵- موقعیت خاص ژئوپلیتیکی استان خراسان و تبعات سیاسی - امنیتی ناشی از وجود بیش از ۱۰۰۰ کیلومتر مرز مشترک با همسایگان خارجی .
- ۶- اعمال سیاست تمرکز زدایی، تحقق عدالت اجتماعی از طریق رفع محرومیت از تمامی نقاط استان و تقسیم عادلانه امکانات بین همه اقشار مردم.

براساس آخرین تقسیمات سیاسی در سال ۱۳۸۷، خراسان شمالی با وسعت ۲۸۴۳۴ کیلومتر مربع، شامل ۷ شهرستان، ۱۷ بخش، ۴۲ دهستان و ۱۸ نقطه شهری می باشد.

جدول ۱-۲- تقسیمات سیاسی استان خراسان شمالی در سال ۱۳۸۸

شهرستان	مرکز شهرستان	بخش	مرکز بخش	دهستان	مرکز دهستان	شهر
بجنورد	خوش منظر	مرکزی	بجنورد	آلاداغ	بجنورد	بجنورد
	بابا امان			بابا امان		
	بدرانلو			بدرانلو		
راز	یکه سعود پایین	راز و جرگلان	راز	جرگلان	بجنورد	بجنورد
	تنگه ترکمن			راز		
	غلامان			غلامان		
حصار گرمخان	حصار و گرمخان	گرمخان	حصار گرمخان	گرمخان	بجنورد	بجنورد
	گیفان بالا			گیفان		
جاجرم	امیرآباد	مرکزی	جاجرم	میان دشت	جاجرم	جاجرم
سنخواست	در بند	جلگه سنخواست	سنخواست	در بند		
	سنخواست			چهارده سنخواست		
شوقان	شوقان	جلگه شوقان	شوقان	شوقان	جاجرم	جاجرم
	طبر			طبر		
شیروان	امیرآباد	مرکزی	شیروان	حومه	شیروان	شیروان
	زیارت			زیارت		
	زوارم			زوارم		
	هنامه			سیوکانلو		
	گلیان			گلیان		
لوجلی	توکور	سرحد	لوجلی	تکمران	شیروان	شیروان
	کوسه			جیرستان		
-	ینگى قلعه بالا	قوشخانه	ینگى قلعه بالا	قوشخانه بالا	شیروان	شیروان
	علی محمد			قوشخانه پایین		

جغرافیای انسانی استان

اسفراین	عباس آباد	آذری	اسفراین	مرکزی	اسفراین	اسفراین		
	چهار برج	دامن کوه						
	ایرج	رویین						
	زرق آباد	زرق آباد						
	پرکانلو	میلانلو						
صفی آباد	بام	بام	صفی آباد	بام و صفی آباد				
	صفی آباد	صفی آباد						
آشخانه	گرماب	جیرانسو	آشخانه	مرکزی	آشخانه	مانه و سملقان		
	اسلام آباد کرد	حومه						
قاضی	قاضی	قاضی	قاضی	سملقان				
	کشانک	آلمه						
پیش قلعه	پیش قلعه	اترک	پیش قلعه	مانه				
	خرتوت	شیرین سو						
فاروج	ینگی قلعه	سنگر	فاروج	مرکزی	فاروج	فاروج		
	مایوان	شاه جهان						
	چری	فاروج						
تیتکانلو	تیتکانلو	تیتکانلو	تیتکانلو	خبوشان				
	حصار اندرف	حصار						
گرمه – ایور – درق	امیرآباد	بالادشت	گرمه	مرکزی	گرمه	گرمه		
	رباط قره بیل	گلستان						

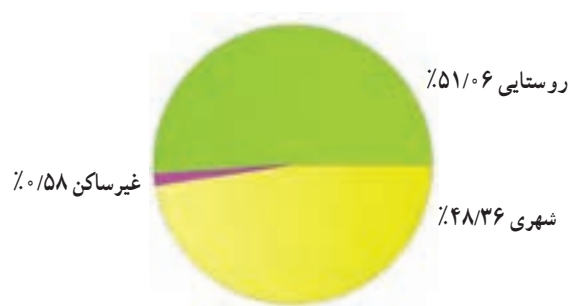
درس هفتم جمعیت استان

ویژگی‌های کلی جمعیت

بر اساس نتایج سرشماری سال ۱۳۸۵، استان خراسان شمالی دارای ۸۱۱۵۷۲ نفر جمعیت در قالب ۱۹۹۸۵۰ خانوار بوده است. از این تعداد ۴۸/۳۶ درصد در نقاط شهری، ۵۱/۰۶ درصد در نقاط روستایی سکونت داشته و بقیه غیرساکن بوده‌اند.

جدول ۲-۲- جمعیت شهری و روستایی استان خراسان شمالی در سال‌های ۸۵-۱۳۷۵

سال ۱۳۸۵			سال ۱۳۷۵			
درصد	جمعیت	خانوار	درصد	جمعیت	خانوار	شرح
۱۰۰	۸۱۱۵۷۲	۱۹۹۸۵۰	۱۰۰	۷۳۲۶۴۶	۱۴۹۵۰۳	کل استان
۴۸/۳۶	۳۹۲۴۵۸	۹۹۱۲۰	۴۰	۲۹۳۵۴۹	۶۱۴۸۸	ساکن در نقاط شهری
۵۱/۰۶	۴۱۴۳۶۵	۹۹۷۶۷	۶۰	۴۳۸۱۵۸	۸۷۸۳۹	ساکن در نقاط روستایی
۰/۵۸	۴۷۴۹	۹۶۳	-	-	-	غیر ساکن

شکل ۲-۲- توزیع نسبی جمعیت برحسب وضع سکونت - سال ۱۳۸۵

رشد جمعیت و روند آن

نرخ رشد طبیعی جمعیت استان در مقطع زمانی ۱۳۷۵ تا ۱۳۸۵، معادل ۷۵/۰ درصد بوده است که در تمامی شهرستان‌ها

یکسان نیست. شهرستان مانه و سملقان با $1/79$ درصد بیشترین و شهرستان فاروج با $1/23$ - درصد کمترین رشد جمعیت را در بین شهرستان‌های استان داشته‌اند.

برای مطالعه

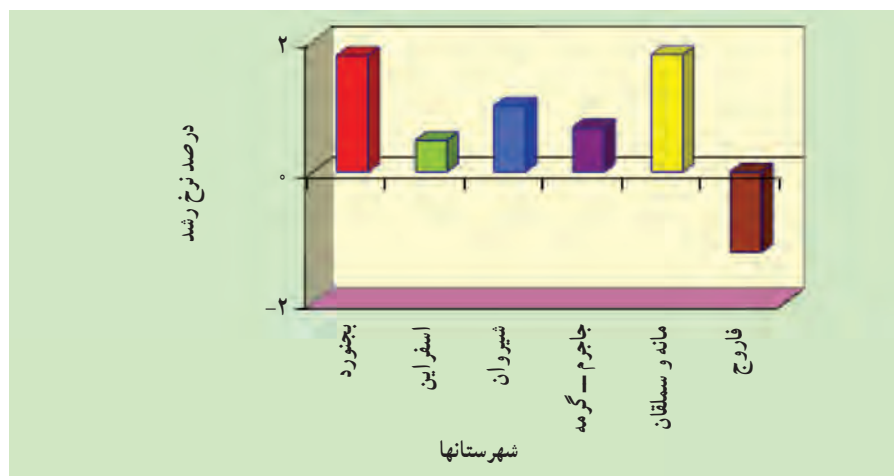
جدول ۳-۲- جمعیت استان و متوسط رشد سالانه طی سال‌های ۸۵-۱۳۶۵

سال	جمعیت	افزایش دوره		متوسط رشد سالانه	
		مطلق	درصد	دوره	درصد
۱۳۶۵	۶۲۷۲۰۲	-	-	۶۵-۷۵	۱/۵۶
۱۳۷۵	۷۳۲۵۶۰	۱۰۵۳۵۸	۱۴/۴	۷۵-۸۵	۱/۰۳
۱۳۸۵	۸۱۱۵۷۲	۷۹۰۱۲	۹/۷	۶۵-۸۵	۱/۳

جدول ۴-۲- نرخ رشد جمعیت شهرستان‌های استان طی سال‌های ۸۵-۱۳۷۵

ردیف	نام شهرستان	نرخ رشد جمعیت سالانه (۷۵-۸۵)
۱	بجنورد	۱/۷۸
۲	اسفراین	۰/۴۸
۳	شیروان	۱/۰۱
۴	جاجرم - گرمه	۰/۶۸
۵	مانه و سملقان	۱/۷۹
۶	فاروج	-۱/۲۳
میانگین		۰/۷۵

جغرافیای انسانی استان

شکل ۳-۲- نرخ رشد جمعیت شهرستان‌های استان طی سال‌های ۸۵-۱۳۷۵

تراکم جمعیت در استان

تراکم نسبی جمعیت در استان با توجه به وسعت (۲۸۴۳۴ کیلومتر مربع) و جمعیت (۸۱۱۵۷۲ نفر) در سال ۱۳۸۵، ۲۸/۵ نفر در هر کیلومتر مربع است که نسبت به متوسط کشوری (۴۲ نفر در کیلومتر مربع)، کم تراکم محسوب می‌شود. شهرستان بجنورد با ۵۳/۳ نفر در هر کیلومتر مربع پرتراکم‌ترین و شهرستان جهرم با ۹/۵ نفر در کیلومتر مربع، کم تراکم‌ترین شهرستان‌ها بوده‌اند.

برای مطالعه

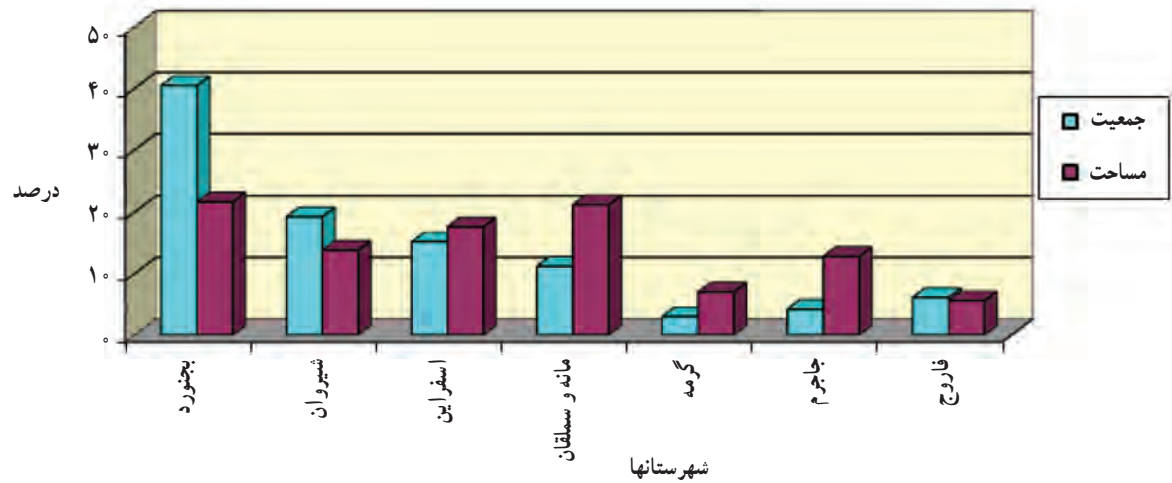

جدول ۵-۲- تراکم نسبی جمعیت استان به تفکیک شهرستان در سال ۱۳۸۵

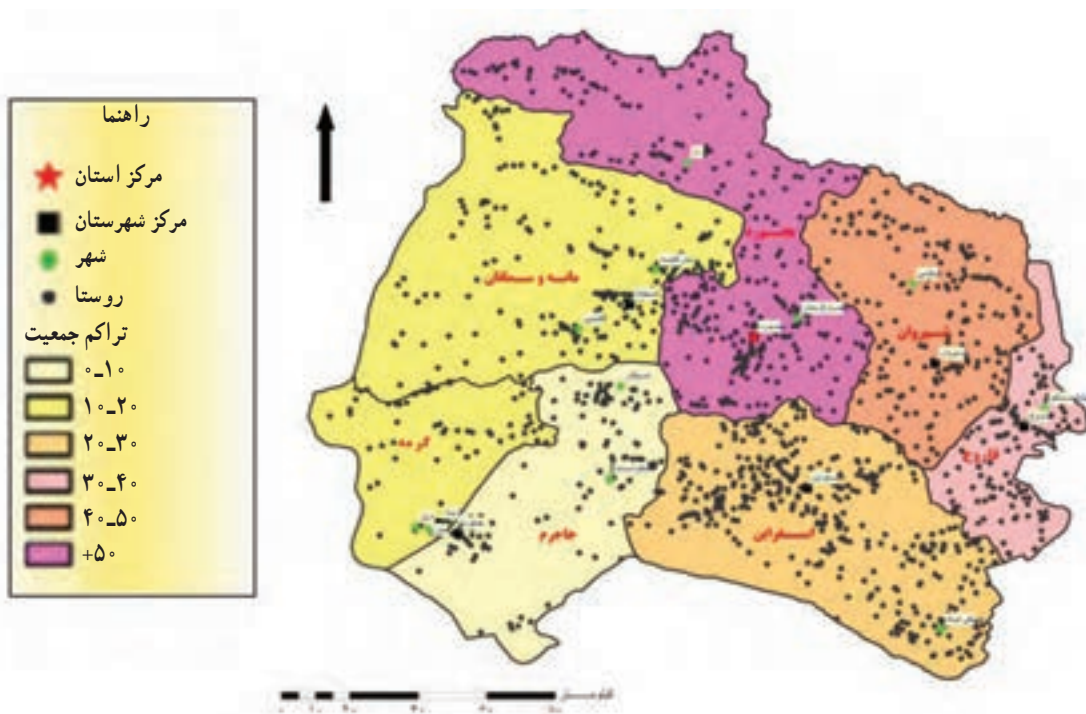
تراکم نسبی	مساحت		جمعیت		نام شهرستان
	درصد	مساحت (km ^۲)	درصد	تعداد	
۵۳/۳	۲۱/۶	۶۱۵۷	۴۰/۴۷	۳۲۸۴۸۹	بجنورد
۳۹/۵	۱۳/۸	۳۹۴۵	۱۹/۲۴	۱۵۶۱۸۱	شیروان
۲۴/۵	۱۷/۶	۵۰۱۹	۱۵/۱۷	۱۲۳۱۴۴	اسفراین
۱۵/۷	۲۱/۲	۶۰۵۳	۱۱/۱۸	۹۵۵۸۲	مانده و سملقان
۱۱/۸	۷	۲۰۰۴	۳	۲۳۶۹۶	گرمه

۹/۵	۱۲/۸	۳۶۴۱	۴/۲	۳۴۷۸۷	جاجرم
۳۰/۷	۵/۶	۱۶۱۵	۶/۱۲	۴۹۶۹۳	فاروج
۲۸/۵	۱۰۰	۲۸۴۳۴	۱۰۰	۸۱۱۵۷۲	استان

شکل ۴-۲- مقایسه مساحت و جمعیت شهرستان‌های استان - سال ۱۳۸۵

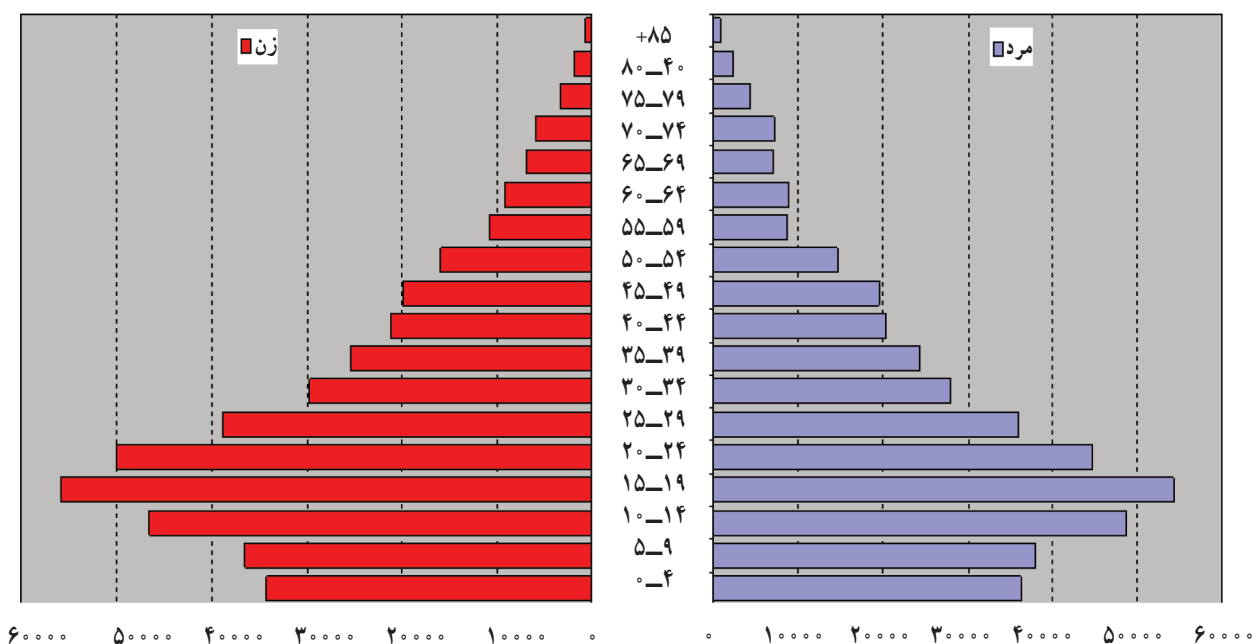
شکل ۵-۲- نقشه تراکم نسبی و پراکندگی جمعیت استان

- با توجه به شکل ۲-۵ و جدول ۲-۵، سؤالات را پاسخ دهید:
- ۱- در کدام شهرستان‌های استان تراکم جمعیت بیشتر است؟
 - ۲- علل کمی تراکم جمعیت در شهرستان‌های جنوبی و غربی استان چیست؟

ساختمان سنی و جنسی جمعیت استان

نمودار زیر هرم سنی جمعیت استان را نشان می‌دهد، تعریف شما از هرم سنی چیست؟

شکل ۲-۶- هرم سنی جمعیت استان در سال ۱۳۸۵

هرم سنی جمعیت استان دارای قاعده‌ای پهن و گسترده است که حکایت از جوانی جمعیت دارد. تیزی نوک هرم نیز بیانگر پایین بودن متوسط عمر یا امید به زندگی است. براساس سرشماری سال ۱۳۸۵، ترکیب جنسی جمعیت استان نسبتاً همگون بوده است. به عبارت دیگر، تعداد زنان و مردان در این استان تقریباً مساوی است.

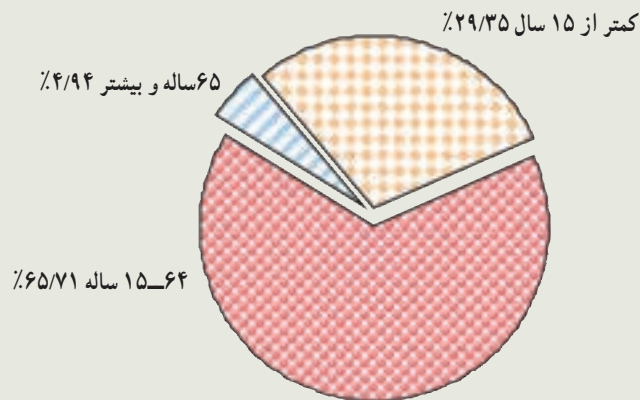

برای مطالعه

جدول ۶-۲- ترکیب سنی جمعیت استان خراسان شمالی در سال‌های ۸۵-۱۳۷۵

گروه سنی	تعداد جمعیت (۱۳۷۵)	درصد	تعداد جمعیت (۱۳۸۵)	درصد
۱۴- سال	۳۲۰۵۷۲	۴۳/۷۶	۲۳۸۲۰۹	۲۹/۳۵
۱۵-۶۴ سال	۳۸۴۶۲۰	۵۲/۵	۵۳۳۲۵۷	۶۵/۷۱
۶۵+ سال	۲۷۳۶۸	۳/۷	۴۰۱۰۴	۴/۹۴
جمع	۷۳۲۵۶۰	۹۹/۹۶	۸۱۱۵۷۲	۱۰۰

شکل ۷-۲- توزیع نسبی جمعیت استان بر حسب گروه‌های عمده سنی - سال ۱۳۸۵

جمعیت شهری و روستایی

بر اساس سرشماری سال ۱۳۸۵، نزدیک به نیمی از جمعیت استان (۴۸/۴ درصد)، در شهرها ساکن بوده‌اند. به این ترتیب تا این زمان الگوی غالب زیست در استان روستائینی بوده است. این در حالی است که الگوی غالب زندگی در کشورمان از حدود سال ۱۳۶۰ (۳۰ سال قبل) به سود جامعه شهری تغییر کرده است. در سال‌های ۱۳۶۵، ۱۳۷۵ و ۱۳۸۵، استان خراسان شمالی در مقایسه با کل کشور جمعیت شهری کمتری داشته است. به نظر شما دلیل این امر چیست؟

جدول ۷-۲- مقایسه جمعیت شهری، روستایی ایران و استان در سال‌های ۸۵-۷۵-۱۳۶۵

سطح	جمعیت در سال ۱۳۶۵		جمعیت در سال ۱۳۷۵		جمعیت در سال ۱۳۸۵	
	شهری	روستایی	شهری	روستایی	شهری	روستایی
ایران	۵۴٪	۴۶٪	۵۵/۴٪	۴۴/۶٪	۶۸/۴۵٪	۳۱/۵۵٪
خراسان شمالی	۳۳/۵٪	۶۶/۵٪	۴۰٪	۶۰٪	۴۸٪	۵۲٪

اگرچه نسبت شهرنشینی استان کمتر از متوسط کشور است، اما بررسی مقایسه با کل کشور افزایش سریع تر نسبت شهرنشینی در استان را نشان می‌دهد. نسبت شهرنشینی در کشور از ۵۴ درصد در سال ۱۳۶۵ به ۶۸/۵ درصد در سال ۱۳۸۵ رسیده است (یعنی ۱۴/۲ درصد افزایش). در حالی که این تغییرات در استان ما از ۳۳/۵ درصد به ۴۸/۴ درصد رسیده است (یعنی ۱۴/۸ درصد افزایش).

عوامل مؤثر در رشد جمعیت شهری استان :

- ۱- تقسیمات کشوری، تشکیل استان خراسان شمالی و اهمیت یافتن مراکز شهری.
 - ۲- استقرار بسیاری از سازمان‌ها و ادارات دولتی در مرکز استان و سایر نقاط شهری و جذب نیروی کار و مهاجر از دیگر مناطق استان و کشور.
 - ۳- تأسیس شهرداری در برخی روستاها و تبدیل آنها به نقاط شهری
 - ۴- بلعیده شدن روستاهای نزدیک شهر بر اثر توسعه فیزیکی شهرها
- شهرستان‌های گرمه و فاروج به ترتیب از بیشترین و کمترین درصد جمعیت شهری برخوردار بوده‌اند.

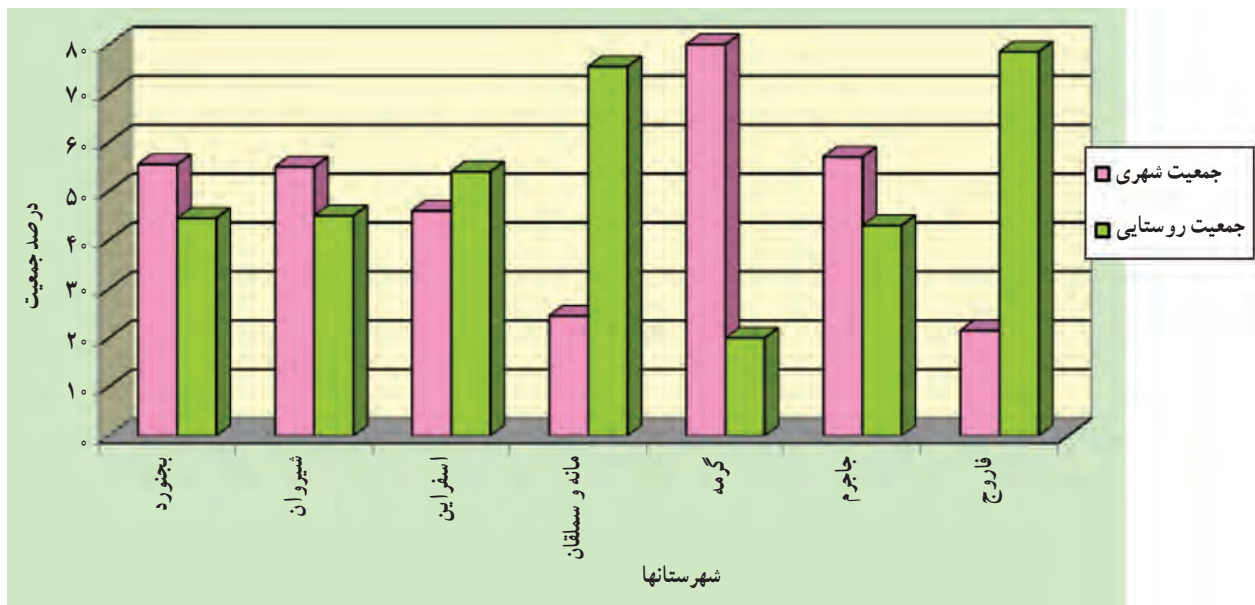

برای مطالعه

جدول ۸-۲- مقایسه جمعیت شهری و روستایی شهرستان‌های استان - سال ۱۳۸۵

شرح	درصد جمعیت ساکن در نقاط شهری	درصد جمعیت ساکن در نقاط روستایی
استان	۴۸	۵۲
بجنورد	۵۵/۵	۴۴/۵
شیروان	۵۵	۴۵
اسفراین	۴۶	۵۴
مانه و سملقان	۲۴/۵	۷۵/۵
گره	۸۰	۲۰
جاجرم	۵۷	۴۳
فاروج	۲۱/۵	۷۸/۵

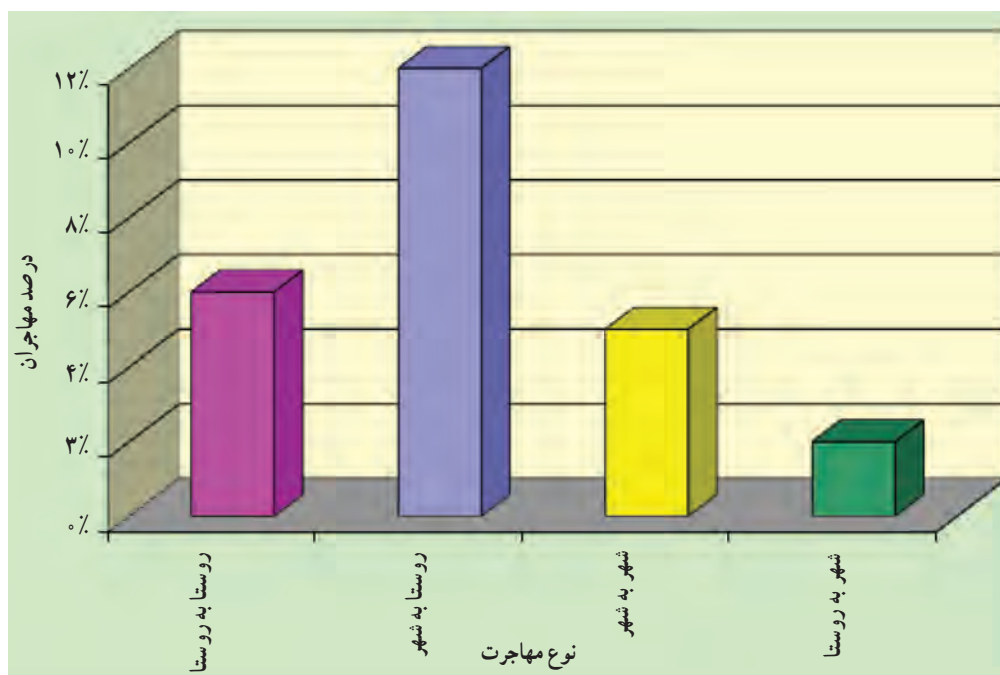
شکل ۸-۲- مقایسه جمعیت شهری و روستایی شهرستان‌های استان - سال ۱۳۸۵

مهاجرت

در آبان ماه ۱۳۸۵، از ۸۰۶۸۲۳ نفر جمعیت ساکن استان، ۷۵ درصد در شهر یا آبادی محل اقامت خود به دنیا آمده‌اند. مقایسه

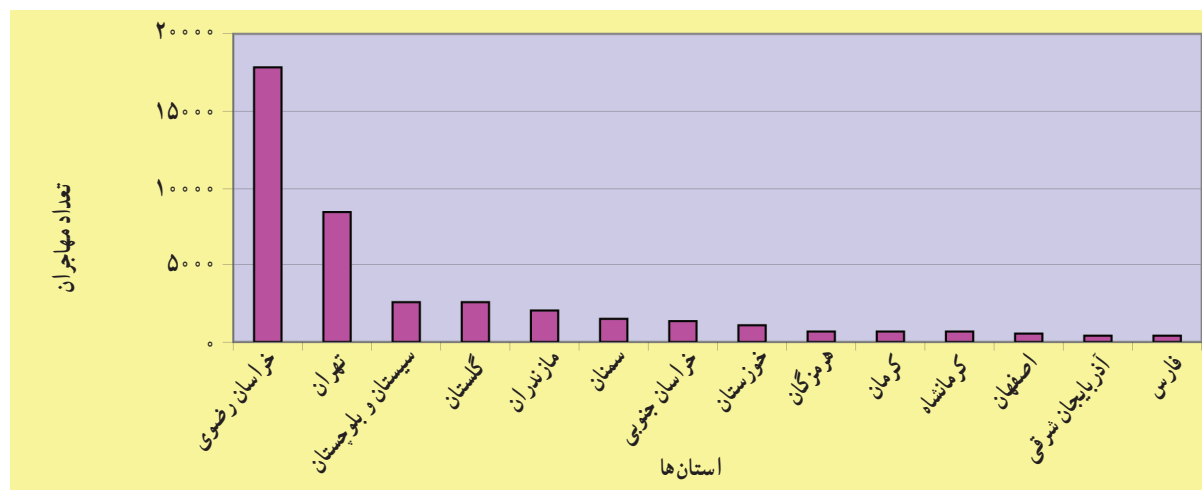
جغرافیای انسانی استان

محل تولد افراد با محلی که در آن سرشماری شده‌اند نشان می‌دهد از جمعیت ساکن استان، ۱۲٪ از روستا به شهر، ۶٪ از روستا به روستا، ۵٪ از شهر به شهر و ۲٪ از شهر به روستا مهاجرت کرده‌اند.

شکل ۹-۲- مهاجرت‌های داخلی استان برحسب مبدأ و مقصد - سال ۱۳۸۵

طی دهه ۸۵ - ۱۳۷۵، ۲۶۹۳۹۴ نفر به استان وارد یا در داخل استان جابه‌جا شده‌اند. محل اقامت قبلی ۱۹٪ مهاجران، سایر استان‌های کشور است و بقیه در داخل استان جابه‌جا شده‌اند.

شکل ۱۰-۲- مهاجران وارد شده به استان از سایر استان‌های طی دهه ۸۵ - ۱۳۷۵

از مجموع ۱۳۴۸۲۷ نفری که در فاصله سال‌های ۱۳۷۵ تا ۱۳۸۵ وارد استان شده‌اند، بیشترین تعداد مهاجران (۳۸/۵٪) وارد شهرستان بجنورد و کمترین آنها (۴/۳٪) وارد شهرستان فاروج شده‌اند.

فعالیت

- ۱- با توجه به شکل ۲-۶ تعداد جمعیت فعال اقتصادی استان، چقدر است؟
- ۲- جمعیت ۱۴- ° سال استان در سال‌های ۱۳۷۵ و ۱۳۸۵ چه تغییری کرده است؟ این تغییر نشان‌دهنده چیست؟
- ۳- با توجه به شکل ۲-۹ بیشترین مهاجرت‌های داخلی استان از چه نوعی است؟ دلیل آن را بیان کنید.
- ۴- با توجه به شکل ۱-۲ از کدام استان‌ها مهاجرین بیشتری به استان ما وارد شده‌اند؟
- ۵- به نظر شما علت مهاجرت بجنورد چیست؟

درس هشتم شیوه‌های زندگی در استان

تصاویر زیر شیوه‌های مختلف زندگی در استان خراسان شمالی را نشان می‌دهند.
شما در کدام یک از سکونتگاه‌های زیر زندگی می‌کنید؟

شکل ۱۱-۲ - نمایی از شهر (شهر بجنورد)

شکل ۱۲-۲ - نمایی از روستا (روستای راستقان در راز و جرگلان)

شکل ۱۳-۲- نمایی از زندگی عشایری (دامنه‌های شمالی آلاداغ)

با توجه به اینکه الگوی غالب زیست در استان از گذشته‌های دور روستانشینی بوده است، بنابراین ابتدا به بررسی زندگی روستایی در استان می‌پردازیم.

زندگی روستایی

عواملی چون دسترسی به آب، خاک، ناهمواری‌ها، مسائل امنیتی، زمینه‌های تاریخی و ویژگی‌های فرهنگی و ... در پراکندگی و شکل سکونتگاه‌ها و الگوی مسکن روستایی مؤثر بوده‌اند. بیشتر سکونتگاه‌های روستایی استان از نوع متمرکزند و به شکل‌های پلکانی، شعاعی و طولی دیده می‌شوند.

شکل ۱۵-۲- روستای شعاعی دشت

شکل ۱۴-۲- روستای پلکانی روئین

شکل ۱۶-۲- روستای طولی

بیشتر بدانیم

با توجه به اینکه در دشت‌ها غالباً محدودیت گسترش برای توسعه فیزیکی روستاها وجود ندارد، روستاهای دارای شکل شعاعی (چند ضلعی) در این مناطق شکل گرفته‌اند.

الگوی مسکن روستاهای استان ۱- روستاهای ترکمن‌نشین

شکل ۱۷-۲- خانه‌های روستاهای ترکمن‌نشین (قارلقا- بک پولاد)

ویژگی‌ها

- * منازل حصار ندارند، اتاق‌ها در راستای یک ایوان ساخته شده‌اند و در همه آنها به ایوان باز می‌شود.
- * مصالح ساختمانی بیشتر از مصالح محلی مثل خاک، سنگ و چوب درختان اُرس است.
- * در نواحی ترکمن‌نشین جرگلان و مانه دیده می‌شود.

۲- روستاهای کوهستانی

شکل ۱۸-۲- خانه‌های روستاهای کوهستانی (زوارم شیروان)

ویژگی‌ها

- * به دلیل کمبود زمین و مسائل دفاعی و امنیتی، خانه‌ها دو طبقه ساخته می‌شوند که در طبقه بالا، انسان‌ها زندگی می‌کنند و طبقه پایین به نگهداری آذوقه و دام‌ها اختصاص دارد.
- * مصالح ساختمانی بیشتر از جنس چوب، خاک و سنگ است.

۳- روستاهای نیمه بیابانی

شکل ۱۹-۲- خانه‌های روستاهای نیمه بیابانی (امیرآباد جاجرم)

ویژگی‌ها

* به علت شرایط آب و هوایی، قبلاً سقف خانه‌ها گنبدی شکل بوده و از گِل و خشت خام، به عنوان مصالح خانه‌سازی استفاده می‌شد.

* امروزه این تیپ روستاها دچار تغییر شده و سقف بیشتر خانه‌های این مناطق مسطح و مصالح غالب آنها آجر، سیمان و آهن است.

شهرگرایی در زندگی روستایی

در گذشته مصالح ساختمانی و الگوی معماری خانه‌های روستائیان با شرایط آب و هوایی، مصالح موجود در محیط و وضعیت اقتصادی ساکنان پیوند نزدیک داشت. امروزه توسعه ارتباطات و دسترسی سریع و آسان به شهر، بهبود درآمد روستائیان، اجرای طرح‌های هادی روستایی و ... یکسان شدن شیوه‌های زندگی در جوامع شهری و روستایی را به دنبال داشته و به زندگی روستایی، رنگ و جلوه شهری داده است که از آن به عنوان شهرگرایی در زندگی روستایی یاد می‌شود.

شکل ۲۰-۲- روستای مآلا حسن شهرستان مانه و سملقان (قبل و بعد از اجرای طرح‌های روستا)

شکل ۲۲-۲- اجرای طرح هادی روستای بدرانلو بجنورد

شکل ۲۱-۲- اجرای طرح هادی روستای آجقان اسفراین

فعالیت

- ۱- شهرگرایی در زندگی روستایی چه اثرات مثبت و منفی را به دنبال دارد؟
- ۲- چنانچه در روستا زندگی می کنید، آیا در روستای شما طرح هادی مطالعه و اجرا شده است؟ نتایج آن را بنویسید.

منابع درآمد روستائیان
آیا تعریف روستا را به یاد دارید؟

استخرهای پرورش ماهی بیشتر در روستاهای دره‌ای مثل اسفیدان، چناران و گریوان بجنورد؛ اسطرخ و گلپایه شیراز؛ روین و سرچشمه اسفراین؛ و خسرویه فاروج احداث شده‌اند.

در مخروط افکنه‌ها و دشت‌های حاصلخیز استان (مانه و سملقان، بجنورد، شیراز، اسفراین و ...) به علت داشتن خاک حاصلخیز و منابع آب کافی، منبع درآمد بیشتر روستائیان زراعت است.

بیشتر پیله‌های کرم ابریشم استان (حدود ۷۰٪) در مناطق ترکمن‌نشین جرجان و مانه تولید می‌شود که در بافت انواع پارچه، پستی و قالیچه‌های ابریشمی ترکمنی به کار می‌رود.

چادرشب، حوله و دستمال بافی در کارگاه‌های خانگی روستای روین (دهکده نساجی سنتی کشور) رایج است.

بافت جاجیم، چادر شب، سفره کردی و کلاه کُری در میان روستائیان و عشایر کرمانج منطقه رایج است.

در مناطق کوهستانی دامداری و کشت غلات به صورت دیم و زنبورداری رایج است.

در روستاهای دره‌ای باغداری و زنبورداری منبع معیشت اصلی مردم است.

زندگی شهری

شهر قدیمی بلقیس: ویرانه‌های معروف به شهر بلقیس در ۳ کیلومتری جنوب شهر اسفراین کنونی، به عنوان یکی از بزرگ‌ترین

جغرافیای انسانی استان

شکل ۲۳-۲- منابع عمده درآمد روستاییان

میراث‌های گلی و خشتی کشور محسوب می‌شود. این شهر باستانی از بخش‌های مختلفی چون ارگ، خندق، برج و بارو، یخچال و گورستان تشکیل شده که با عرصه‌ها و حریم‌های باستانی مجموعاً ۱۵۰ هکتار وسعت دارد. کاوش‌های باستان‌شناسی در این مجموعه نشان داده که پیشینه سکونت در شهر بلقیس به قرون ۳ و ۴ هجری قمری می‌رسد و زندگی در آن تا پایان دوره صفوی جریان داشته است. برجسته‌ترین اثر برجای مانده از شهر بلقیس بقایای ارگ است که ۲۹ برج به ارتفاع حدود ۱۱ متر دارد.

شکل ۲۵-۲- عکس هوایی شهر قدیمی بلقیس

شکل ۲۴-۲- برج باقیمانده از شهر بلقیس

شکل ۲۶-۲- بقایای شهر بلقیس

برای مطالعه

جدول ۹-۲- مشخصات شهرهای استان - سال ۱۳۸۸

ردیف	نام شهر	موقعیت جغرافیایی	سال تأسیس شهر (تشکیل شهرداری)	جمعیت در سال ۱۳۸۵	رتبه در استان از نظر جمعیت
۱	بجنورد	شهرستان بجنورد	۱۳۱۰	۱۷۶۷۲۶	۱
۲	راز		۱۳۶۹	۵۲۲۷	۹
۳	حصار گرمخان		۱۳۷۹	۷۹۸	۱۸
۴	جاجرم	شهرستان جاجرم	۱۳۳۲	۱۵۵۰۱	۵
۵	سنخواست		۱۳۷۹	۲۱۴	۱۵
۶	شوقان		۱۳۷۹	۲۳۵۴	۱۴
۷	شیروان	شهرستان شیروان	۱۳۰۶	۸۴۱۸۵	۲
۸	لوجلی		۱۳۷۹	۱۰۵۶	۱۷
۹	اسفراین	شهرستان اسفراین	۱۳۱۶	۵۳۱۳۲	۳
۱۰	صفی آباد		۱۳۷۹	۳۲۴۰	۱۲
۱۱	آشخانه	شهرستان مانه و سملقان	۱۳۶۲	۱۸۷۸۴	۴
۱۲	قاضی		۱۳۸۲	۲۵۹۲	۱۳
۱۳	پیش قلعه		۱۳۸۲	۱۷۸۳	۱۶
۱۴	فاروج	شهرستان فاروج	۱۳۳۰	۱۰۶۶۸	۶
۱۵	تیتکانلو		۱۳۸۸	۳۶۳۰	۱۱
۱۶	گرمه	شهرستان گرمه	۱۳۳۲	۹۷۰۴	۷
۱۷	ایور		۱۳۸۷	۶۴۹۴	۸
۱۸	درق		۱۳۸۴	۴۵۹۴	۱۰

شهر قدیمی چرمغان : یکی از معروف ترین شهرهای دوران اسلامی در شمال خراسان، چرمغان است. کشف سکه‌های نقره متعلق به قرون اول و دوم هجری از محوطه‌های چرمغان مشخص می‌سازد که، این شهر در دوره اسلامی

جغرافیای انسانی استان

حیات پرونقی داشته است. صنیع الدوله در کتاب «مطلع الشمس» صفحه ۱۳۵ نوشته است :
 «اهالی بجنورد گویند در محلی که قلعه عزیز و امام زاده سلطان سید عباس واقع شده، شهری بوده موسوم به چرمغان (چهارمغان)، در کمال آبادی»، این شهر را مغولان در سال ۶۱۷ هجری مانند سایر بلاد آباد خراسان خراب کرده‌اند.

وجه تسمیه این شهر به واسطه حضور چهار روحانی زرتشتی (چهار مُغ) در احداث آن بوده است. به دنبال چهارده گمانه‌زنی انجام شده در سال ۱۳۷۰ در منطقه چرمغان بجنورد مشخص گردید که، چرمغان از شهرهای آباد خراسان بوده و کوره‌های سفال‌پزی، شیشه‌گری، آهن‌گری و کارگاه‌هایی از جمله کارگاه ساخت ظروف سنگی در این شهر فعالیت داشته‌اند. خانه‌های مردم به‌طور متراکم و با دیوارهای سنگی ساخته شده، اتاق‌ها با آجرهای مربع یا شش‌گوش مفروش بوده و در هر خانه اجاق و تنور جهت پخت نان وجود داشته است.
 در سطح این شهر آب در لوله‌های سفالی (تنپوشه) جریان داشته و دارای ساختمان‌های کاشی کاری و آجری بوده است.

بافت‌های شهری : از نظر شکل ظاهری، شهرهای استان دارای بافت‌های قدیمی، جدید و حاشیه‌ای‌اند. بافت قدیمی بیشتر در قسمت مرکزی شهرها قرار گرفته و بافت‌های جدید و حاشیه‌ای به ترتیب آن را احاطه کرده‌اند.

شکل ۲۷-۲. عکس‌هایی از بافت‌های جدید، حاشیه‌ای و قدیم شهری در شهرهای استان

فعالیت

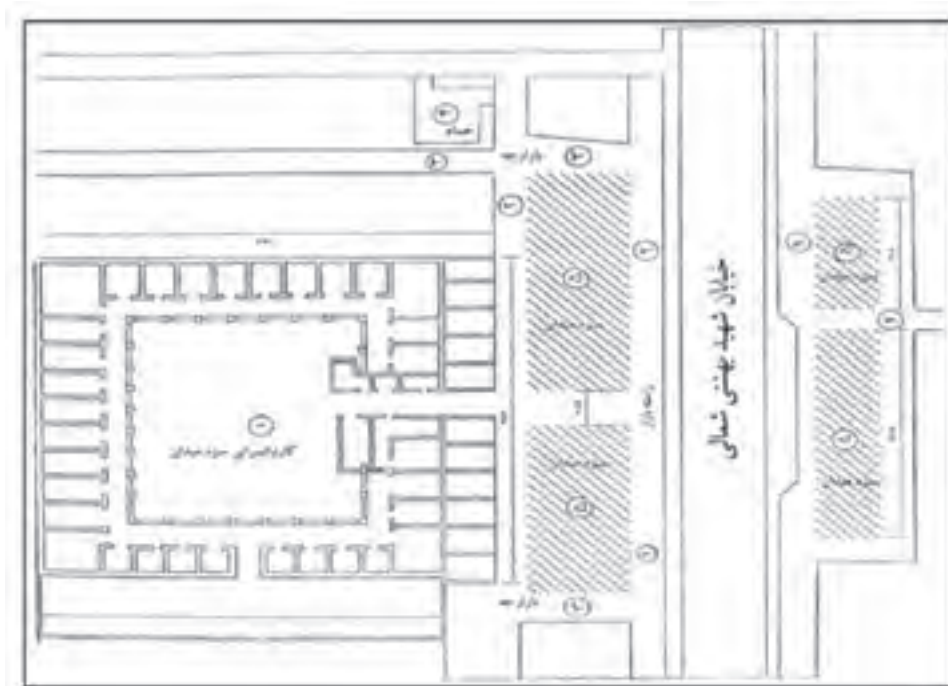
با توجه به ویژگی‌های انواع بافت‌های شهری، جدول زیر را با توجه به شهر محل زندگی خود، کامل کنید.

نام بافت	ویژگی‌ها	مثال
قدیمی	کوچه‌های بن بست،	
جدید	ساختمان‌های چند طبقه،	
حاشیه‌ای		

نمونه‌ای از سیما و بافت شهرها در گذشته

مجموعه سبزه میدان بجنورد : مجموعه سبزه میدان در بخش شمالی میدان شهید شهر بجنورد واقع شده است. وجود بناهای قدیمی مانند کاروانسرای سردار، حمام عسکری، راسته بازارها و بازارچه‌های سنتی که دارای ارزش‌های معماری و کتیبه‌های آجری هستند، سبب نمادین شدن این میدان شده است.

شکل ۲۸-۲- پلان مجموعه قدیمی سبزه میدان بجنورد

شکل ۳۰-۲- نمایی از بازارچه سبزه میدان بجنورد

شکل ۲۹-۲- کاروان سرای قدیمی سردار و پارکینگ فعلی

مشکلات شهری در استان

رشد شهرنشینی دگرگونی‌های اجتماعی - اقتصادی و تغییراتی را در بافت شهرهای استان به وجود آورده است. اسکان

جغرافیای انسانی استان

غیررسمی و تبعیت نکردن از طرح‌های تفصیلی شهری، منجر به ایجاد محیطی غیراستاندارد در حاشیه شهرهای استان شده است. امروزه به دلیل مشکلات تردد وسایل نقلیه موتوری، عرض کم و بن بست بودن معابر، بافت‌های فرسوده، نبود فضای پارکینگ، و ضعف زیرساخت‌های تأسیساتی و خدماتی در هسته قدیمی شهرهای استان، تغییرات گسترده‌ای در ساختار این بافت‌ها به وجود آمده است.

شکل ۳۱-۲- نمایی از مشکلات معابر در سکونتگاه‌های حاشیه‌ای شهرهای استان

زندگی عشایری

شکل ۳۳-۲- نقش زنان عشایر در اقتصاد خانوار

شکل ۳۲-۲- دبستان عشایری در قشلاق

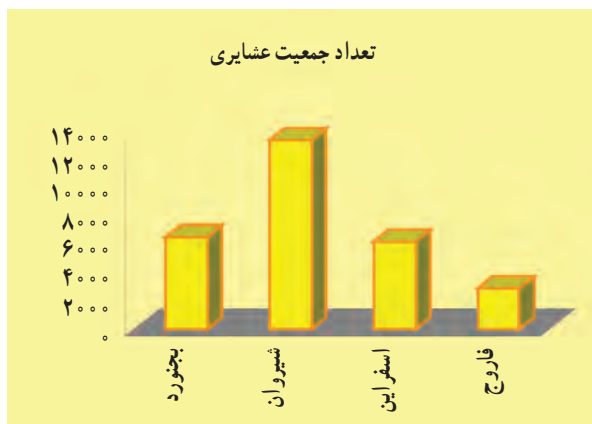
امروزه فرهنگ ایلی به عنوان میراثی ارزشمند، بخشی از سرمایه ملی ماست. همزیستی و سازگاری با طبیعت، قلمرو گسترده با چشم‌اندازهای متنوع و جذاب طبیعی، تلاش و سخت کوشی برای تولید مواد پروتئینی و لبنی و ذخیره ژنتیکی دام از قابلیت‌های جامعه عشایری استان ماست.

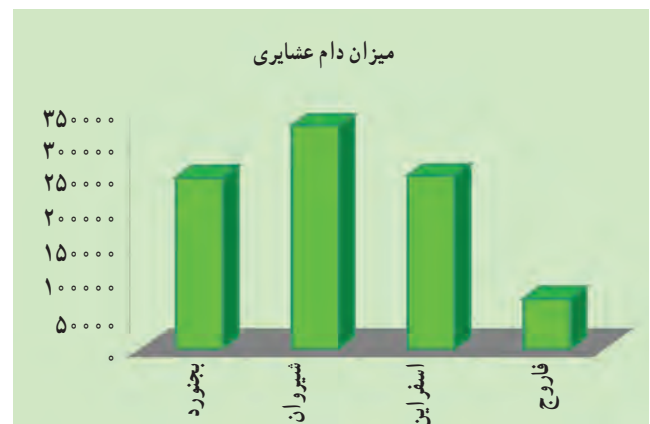
شکل ۳۵-۲ پرورش شتر در جنوب استان

شکل ۳۴-۲ دامپروری عشایر شمال استان

شکل ۳۷-۲ تعداد جمعیت عشایر شهرستان‌های استان در سال ۱۳۸۸

شکل ۳۶-۲ تعداد دام عشایر به تفکیک شهرستان در استان - سال ۱۳۸۸

براساس نتایج سرشماری اجتماعی - اقتصادی عشایر کوچنده در سال ۱۳۸۷، عشایر استان با جمعیت ۱۸۰۲۵ نفر، ۲/۱۸ درصد از کل جمعیت استان را به خود اختصاص داده است. عشایر استان غالباً از دو ایل شادلو و زعفرانلو و ۲۴ طایفه مستقل شامل قراچورلو، قهرمانلو، باچوانلو، ملوانلو، میلانلو، توپکانلو، جیرستان، سیوکانلو، پهلوانلو، بریمانلو، کیوانلو، قاجکانلو و ... هستند. زبان اصلی آنها کردی با گویش کُرمَنجی بوده و مذهب آنها شیعه است.

بررسی تحولات جمعیت عشایری در دو دهه اخیر نشان می‌دهد، با وجود اینکه جمعیت آنان روند افزایشی داشته ولی به دلایلی چون مهاجرت و اسکان پراکنده عشایر در شهرها و روستاها، اسکان در کانون‌های حمایتی و هدایتی و کاهش رشد طبیعی جمعیت آنها، نسبت به جمعیت کل استان کاهش یافته است.

تعدادی از خانوارهای عشایر استان جهت تعلیف دام خود به استان‌های گلستان، خراسان رضوی و سمنان کوچ می‌کنند. در فصل بیلاق نیز عشایر استان گلستان به استان مازندران کوچ می‌کنند.

جغرافیای انسانی استان

شکل ۳۸-۲. نقشه مناطق بیلاقی و قشلاقی عشایر استان

فعالیت ✓

با توجه به شکل ۳۸-۲ جدول زیر را کامل کنید.

مکان‌ها	مناطق عشایری
	مناطق بیلاقی
	مناطق قشلاقی
	مناطق میان بند

برنامه‌ریزی اسکان عشایر : عشایر استان از گذشته نقاطی را در مراتع خود انتخاب کرده و به مرور زمان اقدام به اسکان در این محل‌ها نموده‌اند که علاوه بر دامداری به مشاغل دیگری چون زراعت، باغداری، صنایع دستی و کارگری می‌پردازند. به این مناطق، کانون‌های توسعه اسکان حمایتی (خود جوش) گفته می‌شود. کانون قرجه بایر اسفراین، بیگان و حسین آباد شیروان نمونه‌هایی از این کانون‌ها هستند.

نوع دیگر کانون‌های اسکان عشایر، کانون‌های توسعه اسکان هدایتی (برنامه‌ریزی شده) هستند. کانون‌های اسکان هدایتی استان شامل میاندشت و قاسم خان در اسفراین، جیرانسو در مانه و سملقان، دوین، قلعه چه و گلیل در شیروان می‌باشند.

شکل ۳۹-۲- کانون اسکان خودجوش عشایر استان

شکل ۴۰-۲- کانون اسکان هدایتی عشایر استان